

Voorwoord

In boekhandels staan onder het kopje 'westerse esoterie' boeken met onderwerpen als aardstralen, alchemie, astrologie, aura, chakra-therapie, channeling, kabbala, karma, numerologie, rozenkruisers, scientology, tarot en wicca. Ook zijn er 'esoterische' boekhandels die zich in dergelijke onderwerpen hebben gespecialiseerd. Tot voor kort werden deze fenomenen ofwel door aanhangers weinig kritisch bekeken ofwel door tegenstanders afgedaan als 'tegencultuur' of 'zweverige waanzin'.¹ Sinds enkele decennia wint echter een meer neutrale beschouwing van de westerse esoterie binnen de godsdienstgeschiedenis terrein. Het meest recente bewijs hiervan is de zojuist verschenen *Dictionary of gnosis and western esotericism* (Leiden 2005) onder redactie van Wouter Hanegraaff. Veel van de zojuist genoemde onderwerpen worden in dit overzichtswerk behandeld, maar zonder dat er een positie wordt ingenomen of een oordeel wordt uitgesproken.

Een belangrijk kenmerk van de neutrale benadering van de westerse esoterie is dat zij wordt gezien als een belangrijke dimensie *binnen* de westerse cultuurgeschiedenis. Een onderzoeksprogramma als 'Western esotericism and modernisation' aan de Universiteit van Amsterdam behelst geen esoterisch onderzoek, maar onderzoek van de esoterie, waarbij deze nadrukkelijk als onderdeel van de westerse cultuur en dus niet als tegencultuur of reservaat van de geschiedenis wordt behandeld. De westerse esoterische traditie is niet, zoals lang is gedacht, statisch en conservatief, maar is zelf voortdurend veranderd en heeft de weg naar moderniteit niet alleen gereflecteerd, maar ook gestimuleerd.

Na de herontdekking in de Renaissance van de neoplatoonse en hermetische filosofie, de occulte wetenschappen en het ontstaan van de christelijke kabbala, ontstond uit al deze wortels een syncretisch mengsel dat door tegenwoordige wetenschappers met 'westerse esoterische traditie' wordt aangeduid. De westerse esoterie is niet één stroming, maar meer een manier van denken die vanaf de vijftiende eeuw in diverse vormen van cultuur aanwezig is. Antoine Faivre – de eerste bekleder van de in 1965

1 Voor de typering 'underground' of 'counter culture' zie onder meer: James Webb, *The occult underground* (LaSalle 1974); Walter Laqueur, 'Fin-de-siècle: once more with feeling', *Journal of contemporary history* 31 (1996) 5-47, aldaar 35. Negatieve typering en 'zweverig' en 'waanzin' zijn bijvoorbeeld te vinden in de artikelen van de Stichting Skepsis op hun website www.skepsis.nl.

aan de Sorbonne ingestelde leerstoel 'History of esoteric and mystical currents in modern and contemporary Europe' – heeft een aantal kenmerken onderscheiden die bepalend zijn voor deze manier van denken.

Dit themanummer van *Groniek* wil een bijdrage leveren aan de cultuurhistorische benadering van de westerse esoterie door in verschillende artikelen enkele vormen te onderzoeken waarop deze manier van denken een rol heeft gespeeld op diverse maatschappelijke terreinen, zoals politiek, religie, kunst en wetenschap. Wouter Hanegraaff – vanaf 1999 de bekleder van de tweede leerstoel in de wereld op het gebied van de westerse esoterie – zal in zijn inleidende artikel nader ingaan op de historische ontwikkeling, de bepalende kenmerken en de wetenschappelijke benadering van de westerse esoterie.

Marc van der Poel laat aan de hand van briefwisselingen van de Renaissancegeleerde Heinrich Cornelius Agrippa van Nettesheim (1486-1535) zien dat de grenzen tussen magie en religie en tussen magie en wetenschap niet duidelijk konden worden getrokken. Ook kan uit deze correspondentie worden opgemaakt dat Agrippa zich niet kritiekloos bezighield met magie, zoals blijkt uit zijn opstelling als hofarts aan het Franse hof. In het artikel van Christoph Jedan wordt het beeld van de Verlichting als 'proces van rationalisering' ten opzichte van de 'irrationele' esoterie genuanceerd door een polemiek te reconstrueren tussen twee archetypische exponenten van beide 'stromingen'. De 'verlichte' Kant wilde met zijn kritiek op de 'esoterische' Swedenborg niet de onmogelijkheid van diens denkbeelden aantonen, maar slechts zijn methodische inconsistentie. Janis Tomlinson analyseert in haar artikel esoterische thema's, zoals hekserij, in drie schilderijen van de Spaanse schilder Francisco Goya (1746-1828), waarbij zij met name aandacht schenkt aan het beoogde publiek, dat bestond uit een kleine kring van ingewijden. In de negentiende eeuw evolueerde de westerse esoterie als gevolg van de opkomst van het wetenschappelijke causaliteitsdenken in het occultisme, dat het esoterische en wetenschappelijke wereldbeeld in zich trachtte te verenigen. Leonieke Vermeer toont aan de hand van het spiritisme, als een van de voornaamste exponenten van het occultisme, tot welke ambivalenties deze mengvorm leidde. Uit haar artikel blijkt bovendien dat Nederlandse schrijvers in het fin de siècle trachtten te bemiddelen tussen het spiritisme en de natuurwetenschap.

In het supplement voelt redactielid Wouter Hulstijn de door hem waargenomen ontwikkeling dat elke criticus van de staat Israël door joodse instanties van antisemitisme wordt beschuldigd aan de kaak. Nico Schou-

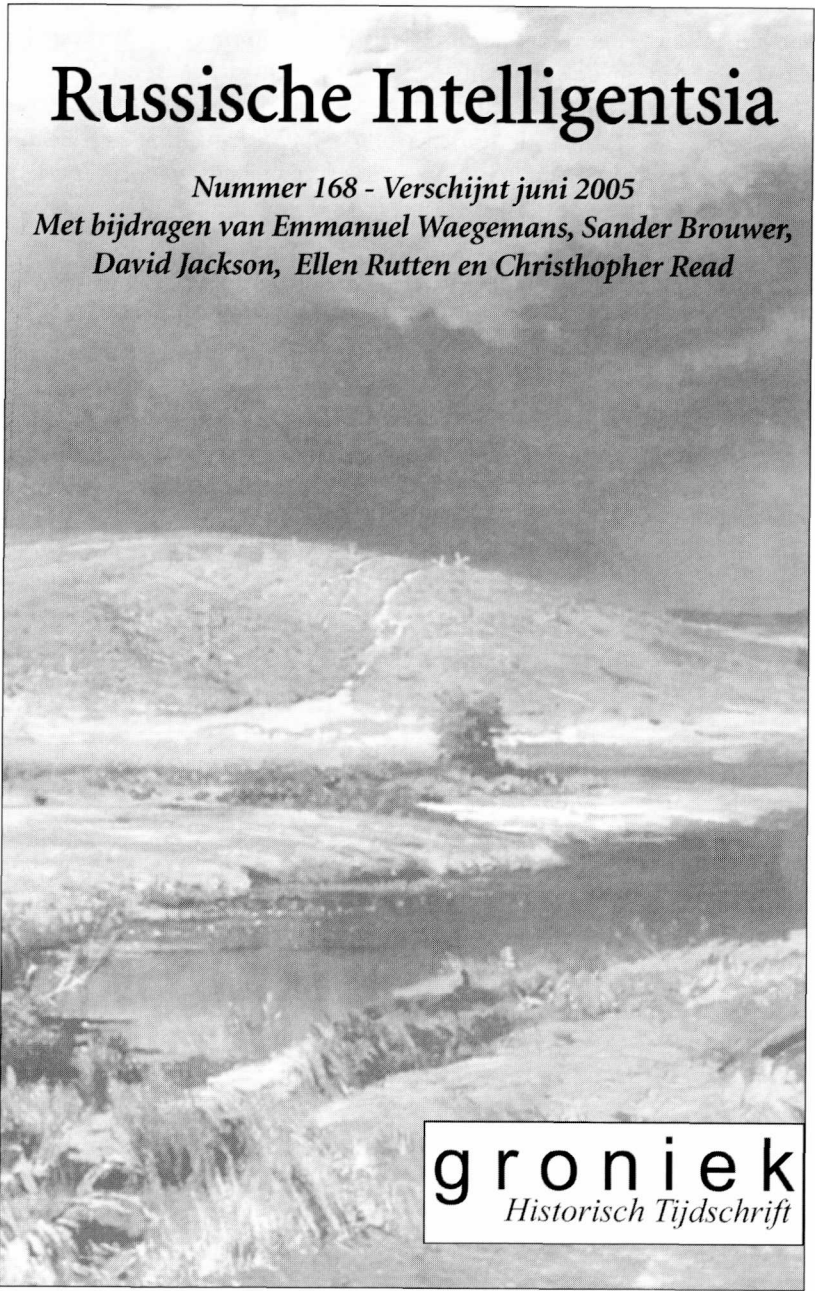
ten verhaalt over het verzet tegen de Neutronenbom in de jaren zeventig, waarvan hij één van de initiatiefnemers was. In de rubriek Persoonlijkheden beschrijft Eddo Evink het leven en werk van de vorig jaar overleden Franse filosoof Jacques Derrida. Tenslotte roept Marijn Molema in zijn artikel de historicus op zich meer in het publieke debat te mengen en voegt meteen zelf de daad bij het woord.

De redactie wenst u veel leesplezier.

Russische Intelligentsia

Nummer 168 - Verschijnt juni 2005

*Met bijdragen van Emmanuel Waegemans, Sander Brouwer,
David Jackson, Ellen Rutten en Christopher Read*

groniek
Historisch Tijdschrift